

Lábadi Zsombor

A lebegés ironiája. Sziveri János életműve az Új Symposion kontextusában

Témavezető: Mekis D. János PhD (PTE)

DOKTORI TÉZISEK

A disszertáció betekintést kíván nyújtani a hatvanas évek közepén jelentkező *Új Symposion* folyóirat által kezdeményezett irodalomelméleti-kultúrkritikai szemléletváltás hatásrendszerébe. Kutatásaim elsősorban arra irányultak, hogy bemutassam azokat a kortárs költészeti és társadalomlélektani összefüggéseket, kapcsolódási pontokat, amelyek ösztönzői lehettek a vajdasági, magyarországi és más relevánsnak tekintett kontextusok közötti cserefolyamatoknak. Dolgozatomban a *Symposion* költészeti hagyományát olyan elméleti keretbe helyeztem, amely nemcsak a vajdasági meghatározottságokat, hanem a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek európai és angolszász költészetére jellemző kulturális-társadalmi vonatkozásokat is bevonja látókörébe. A korabeli művelődési-irodalmi szerkezetek között sajátos hely illeti az újvidéki folyóiratot, hiszen a *perifériának hitt* irodalom kontextusát teljesen újszerűen építette be tájékozódási pontjai közé. A symposionosták egyik legfontosabb érdemének tekinthetjük azt a fordulatot, amelynek során a vajdasági irodalmi sajátosságok körét megpróbálták a legszélesebb alapokra helyezni. A nyilvánvaló nyelvi-kulturális kötődéseken túl ez azt jelenti, hogy a különösen a *Symposion* költészetében körvonalazódó bácskaiság vonatkozásrendszere az identitás új dimenzióival gazdagodik, és alföldi-földközi-mediterrán, valamint balkáni aspektusait is képes magába fogadni. A korai symposionista attitűd egyik különös jellemzője a *vidékiség* statikus elképzeléseit felülíró nyitottabb, az „idegen” kultúrát is merészebben átvállaló világlátó attitűd, amely mélyebb nyomott hagyott a folyóirathoz tartozó alkotók életművén.

A vajdasági szellemi élet intézményesülése a hatvanas évek közepén szerencsésen egybeesett a jugoszláviai művelődés látszólagos pluralizmusának időszakával, ezáltal a folyóirat egy olyan kezdeményező szerepet vállalhatott a határon túli magyar irodalom szempontjából, amely az irodalom és művészet perifériális összetevőinek átértelmezését eredményezte. A kontextuális komponensek eltérő volta nem akadályozta meg azokat a művészettörténeti-irodalmi folyamatokat, hogy a periféria és a magyarországi központok között megfigyelhető dialektika jegyében fejlődjön. A magyarországitól eltérő szerkezetű vajdasági irodalom, amely kezdettől fogva tudatában volt a sokféle kötődésnek, kedvezett az *alternatív hagyományképletek* létrejöttének. A vajdasági közgondolkodásban elterjedt felfogáson kívül, amelyet főként Bori Imre és Szeli István képviseltek a hatvanas években, a vajdasági irodalom többszörös (egyszerre a magyar és a délvidéki identitás felvállalásával) meghatározottságáról az *Új Symposion* költői koncepciója leghatározottabban Tolnai Ottó művészetértelmezésében jelenik meg. A jugoszláviai magyar irodalmat nem egyszerűen a *regionalitás* lehetséges alakzataként gondolta el, hanem egy olyan merész koncepciót képviselt, amely a *mindenben otthon lenni* abszolútumát hirdette. Az alternatív hagyományképletek kiépüléséhez jelentősen hozzájárult az a korszerű irodalomelméleti-bölcseleti irányultság, közvetítő szerep is, amely az *Új Symposion* folyóiratot kezdettől jellemezte. Az irodalmi eszmék körforgása jelentősen kiterjesztette az irodalmi-művészi diskurzus terét. Az *Új Symposion* alkotói és leendő szerkesztői közül többen az irodalom, a

képzőművészet és a filozófia határterületeit átlépve új művészetkonceptiót hoztak létre, amely a kritika, a kommentár műfaját is tevőlegesen építette be a maga gyakorlatába.

A hatvanas évek közepén végbement szemléletváltásnak a generációs jellege egy jól meghatározott társadalmi összefüggésrendszeren belül is értelmezhető. A *kultúra diverzitásának* elgondolása mellett a folyóirat szerepét különösen megnövelte a jelentős *ideológiakritikai hatás*, amelyet a hatvanas-hetvenes évek ideológiai kényszerei között kifejtett. Az *Új Symposion* funkciója a magyar irodalom történetében ebből a szempontból többszörös, hiszen ellenállt mind a külső, politikai, mind a belső klasszikus modern ideológiai nyomásnak. Az új nemzedék irodalmi teljesítménye maga után vonta a *személyes* és a *nyilvános* társadalmi szférák átértelmezését, a közösségi terek megváltozott költészeti konfiguráción át történő megjelenítését. A kulturális modernség egyik számottevő hagyományaként a költészetre is rávetített hermetikus, aszociális beszédmód felváltása szorosan összekapcsolódik azzal az alapvető bizalmatlansággal, amely fellépett a hagyományos allegóriák, szimbólumrendszerek mindent behálózó kizárólagossága ellen. Domonkos István költészeti koncepciója például a politikai-hatalmi beszédmód ideológiai túldetermináltságát vette célba. „Az én problémám ezekből volt. Én a szóban, a szavakban kétkedem a mai napig is. Nem tudtam elfogadni, hogy a halálos ítéleteket is szavakkal fogalmazzák meg. Hogy a tábornokok parancsai is szavakkal küldenek tömegeket a halálba. Hogy a tömeggyilkosokat is valami megfogalmazás előzte meg. Az ideológiák vészes átcsapása a fejünk felett. Mind a szavak idézték elő. A magam naiv módján nem tudtam hinni, hogy a szó valami. A szóban csak a veszélyes fegyvert láttam, ami az agresszív kezekben világvégi pusztulást jelent. Ha sikerülne valahogy kordában tartani a szavakat! Ezt a történelmi dimenziót kizárni! Neutralizálni magamban, akkor esetleg. Akkor esetleg ismét hinni tudnék abban, ha azt mondom: ibolya.”

A hatvanas évek végének társadalmi változásai, a nagy ideológiai rendszerek (marxizmus, maoizmus) első válságjelei a „hagyomány újraelosztásának” Charles Altieri által leírt jelenségét váltották ki, amely a modern ideológiákról való leválást készítette elő. A szimbolikus jelrendszerek alapvető jelentéstartalmainak lebontása a költői szerepek átértékelésével járt együtt, amely magán viselte a szubjektum határozottabb viszonyjellegének felismerését, a tapasztalás *ideológiai korlátozottságát*, részlegességét. A költői én kilétét Tolnainál, Domonkosnál is a *metonimikus részletek*, a *véletlenszerűség* és az *emocionális negativitás* határozzák meg. A symposionisták költészeti programja teljesen nyilvánvalóan nem a totális meghatározottságra való törekvés, hanem a kulturális és társadalmi konfigurációk tudomásulvételére, az egzisztencia dimenzióját jelentő „végtelen minőségváltozások” artikulálására utalt. Az élet és a művészet dialektikájába helyezett beszédmód olyan komplex struktúrákat hívott életre, amelyben számos művészietlen kifejezőmód keveredik össze az esztétikainak gondolt szférákkal. A neoavantgárd poétikai eljárás tehát nem egyszerűen a köznapiként tételezett tárgyak, élettöredékek átesztétizálásával van jelen, hanem az esztétikum életvilágbeli átsajátítását is színre viszi. „Az egyik legnagyobb szerb barokk festőt pontosan úgy hívják, mint a nagypapámat: Teodor Kracsunnak. Abban a bemutatkozásban elmeséltem, hogy felcseréltem őket: amikor Kracsun festményeiről írok, akkor úgy írok, mintha a nagypapám festményeiről beszélnék, és amikor a nagypapámról beszélek, akkor úgy írok, mintha a nagy festő üzleteiről.”

Az *Új Symposion* kultúrideológiai összefüggésrendszerét a teljes körű legitimáció hiánya is nagymértékben befolyásolta. A látens vagy olykor nyílt hatalmi beavatkozás a cenzúra különböző formáiban tért vissza. A folyóiratot ösztönösen fenntartó, védelmező magatartás a hetvenes évek elejétől arra irányult, hogy gondolkodásmódjába bevonja a társadalmi felelősségvállalás bizonyos etikai-morális aspektusait, de progresszív beállítódása miatt képtelen volt a hatalom utópisztikus eszméit feltétel nélkül befogadni. A diktatórikus szokásrenddel folytatott látens dialógus dinamikája kiterjedt a kulturális képletek

lehetőségfeltételeire. A folyóirat szerepének kijelölését a kettősség jellemzi, hiszen intenciói alapján egyszerre helyezi el magát a társadalmi közegen kívül és belül is. A Symposium-nemzedékek világlátását sok tekintetben összefoglalja Végel László *Egy makró emlékiratai* című regényével, amely a peremlét ironikus többletével ellensúlyozza a társadalmi elkötelezettség bevett formáit. Regényhősei visszafelé építik föl világukat, fonák helyzetüket társadalmi alulnézetből láttatják. „Mindig szerettem a perifériákat, a végleteket, a rendszertelen, szigorú szabályok nélküli életmódot. Állásfoglalás nélküliségre törekedtem. Vizes szappannak képzelem magam, amely minduntalan kicsúszik az emberek kezéből, ha megszorítják” – válaszolja fel ezt a jellegzetes költői programot Domonkos István egy korai beszélgetésben. A művészet végletes tapasztalat, egyrészt a vers, a kultúra kritikáját, másrészt viszont a teljes szabadság ígértét hordozza, amely képes ellenszegülni az elnyomó közegnek. Az irodalmiság ebben a kontextusban a *nyelvi jelek expanzóját* jelenti, egy-egy *költői kirohanás* jellegét ölti. Ez a felfogás tiszta perspektivizmusra épül, amely a társadalmi életet úgy mutatja be, mint ami redukálhatatlan egy központi dimenzióra. A symposionisták jellegzetes komplex közege, a város megteremti a homogén közösség szemléletre épülő kultúrafelfogásának ellenpontját, a fiatal értelmiségi életformaváltásából adódó *rendszer nélkülség* látszatát. A fiatal nemzedék kontextusában a hagyományos társadalmi szerepekre épülő közösségi idillt a városias létezés zavarbaejtő vonatkoztatási rendszere érvényteleníti. Az új irodalom sokkal inkább a szereptelenséggel, mintsem a határozott ideológiai elkötelezettséggel párosul. A kisebbségi szerepek körülhatárolt voltak, örökölt sztereotípiáik miatt nem bizonyultak eléggé használhatóknak, ezért a központi kulturális diskurzust az *outsider-világ*, a *peremlét* szabadon mozgó nézőpontjaival töltötték ki. Az új szenzibilitás, az afirmatív kultúra kizárólagos létjogosultságának szubverzív kétségbevonása alakította a Symposium szemléleti kereteit. Ennek a művészetkoncepciónak a hatóerejét az avantgárd kritikai felülvizsgálata, a *művészet* és az *élet* irodalmi modelljeinek dialektikus kölcsönhatása adja. Az irodalom sokszor experimentálisnak nevezett programja a kísérletezés elvont esztétikai szférája helyett a szubjektum partikularitásának a meghatározott renden, közösségi kereteken, hatalmi struktúrákon inneni és túli helykijelölésére vezethető vissza. A Symposium minimalista esztétikája viszonyjellegű. A hétköznapi városi közeg heterogén hagyományformái, törvényszerűségeinek hiányjelei, üresjáratok hozzák létre egzisztenciális horizontját. Az önismeret alakzatait a közérdekű bensőségesség különböző változatai jelentik. A szociális aspektusok megsokszorozása egy körvonalazódó, *imaginatív szociológiai archeológiaként* például Végel László művészetében a „társadalmi bolyongás” irodalmi modelljeiben köszön vissza, megteremtve a társas létben való részesesedés változatos képleteit.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején az *Új Symposium* alkotóinak pályáját az ideológiai bizonytalanságok határozták meg. A folyóirat köré szerveződött művészi-kritikai közösség azonos előfeltételét mindössze a közös kulturális tapasztalatok megléte és a nyelv szubverzív hatásába vetett hit jelentette. A polemikus nyelvhasználat következetes érvényesítése a schlegeli értelmű *parabázis* kifejlődését vonta maga után, amely elsősorban a műalkotás illúziójának megtörésében, ellentmondásainak felszámolásában volt érdekelt. A Symposium meghatározó beszédmódját az ironikus szövegszervezés, az áttételes, elliptikus előadásmód, kontaminált nyelvhasználat, a „szennyezett beszéd” erőteljes alkalmazása jellemzi, ami a szerves folytonosság mítoszainak lebontásához vezet. Bloch mintájára olyan közös nyelvhasználat, kulturális nyelvtan szükségessége fogalmazódott meg, amelynek szubjektuma, alanya nem rendelkezik rögzített predikátumokkal. Losoncz Alpár az *Új Symposium* két évtizedes működésére visszatekintve e sajátos nyelvi beállítottságot lényegében a provincializmus-ellenességre és a hatalmi struktúrákkal való folyamatos intenzív szembenállásra vezeti vissza. A Marcuse-tól származó korabeli tapasztalat szerint az irodalmat, így az *Új Symposium* ténykedését sem lehet elválasztani intézményi-hatalmi

viszonyaitól, amelyek között egzisztálhat. A Symposion eszméit a hatalmi viszonyok között létrejött szubkultúra vágya mozgatta, amely csupán pótlékként fogta fel az irodalmat, láttatva, hogy kényszerű összefüggésben van az elnyomó társadalmi struktúrákban jelentkező szabadsághiány állapotával. A modern társadalmakban a hatvanas évek végén jelentkező ideológiai válságra visszautaló *új szenzibilitás* ironikus nyelvi gyakorlata olyan minőséget hordozott számukra, amely a szabadság kivételét ígérte. A vajdasági neoavantgárd művészetben az irodalom azonban mindenekelőtt olyan tapasztalati forma, amely annak ellenére, hogy nem foglalja magába a társadalom átalakításának lehetőségeit, bizonyos szempontból kijelöli a személyességnek a közéleti adottságokhoz viszonyított alapállását elsősorban olyan költői nyelvhasználatnak köszönhetően, amely a klasszikus modernsége jellemző „kihallgatott monológ” helyett a *személyes-közéleti határhelyzetek* nyelvhasználati regisztereiben mozog. A köznapi közléseket az irónia transzformáló ereje úgy alakítja át, hogy láthatóvá teszi kontextuális kereteit, ideológiai alapját. Az irónia nem egyszerű leleplezés, hanem jelen van a nyelvi kizárás és a bennefogalás változatos formáival, a domináns ideológia hatástalanításával, összezavarásával is. Az *Új Symposion* korai költészetére jellemző gerillalíra éppen arra a *diszkurzív modalitásra* játszik rá, amely az egyoldalú ideológiai megkomponáltság ellenében a *multivokális instabilitásra*, a szövegszervezés kontrollálhatatlan játékaival hívja fel a figyelmet. Tolnai Ottó versciklusában, a *Gerilladalokban* életre hívott költői stratégia oppozíciós modellje alkalmas arra, hogy olyan összetett nyelvi közlést hozzon létre, amely a lineáris beszédmódot keresztező, inkongruens szövegkeverékek használatával a társas tapasztalatot komplex, rétegzett perspektívába helyezi el. Ez az újfajta személyesség ugyanakkor nem függetleníthető a személyes korlátok felismerésétől sem, hiszen a teljes szabadság paradox módon a legnagyobb kötöttséggel határos, amint azt Lukács György nyomdokain járva Tolnai Ottó is kiemelte. Vagyis az *Új Symposion* irodalmi modellje az ideológia kritikájának törvényszerűségeit is elfogadja, mintegy tudomásul veszi a tételt, hogy az ideológiából való kilépés illuzórikus, mert mindenütt jelen van, ahol valóságról beszélnek, így a szimbolikus társadalmi struktúrákat a mindennapok tapasztalati horizontján helyezik el, vagy éppen ellenkezőleg, a mindennapok ideológiai alapú meghatározottságáról tanúskodnak. A *Dolerony* című verseskötet is jól szemlélteti azokat a szövegalkotási eljárásokat, amelyek a korszak költészetében éppúgy színre viszi a *saját és az idegen hang* különbségét, mint a műfaji rendszerezés stílus-tematikai szempontú elhatárolását. Ez a líratörténeti fordulat meghatározó módon nyitotta meg a modernség utáni új szenzibilitás poétikáját a posztmodern esztétikája előtt, mivel a modernség zárt lírafogalmát a versírás nyitott kódjaival váltotta fel. Ennek a szövegalkotásnak a sajátossága egyrészt a homályos izotópiák szimultán használatából ered, amely a különféle félirodalmi diskurzusoknak egy koherens értelmezési keretbe való beáramlását jelenti, másrészt az asszimilált, beépített szövegek új alakzatainak létrejötte alakítja ki.

Az önéletrajziság kontextuális szervező elve az *Új Symposion* alkotóinál, a kor történelmiségének ironikus jelzésein keresztül, a korszak parodisztikus *közérzeti horizontjával* is kibővül. A hetvenes években például Domonkos István egyre több olyan hosszúverset közöl, amelynek meghatározó irányultsága a nyelvi és kulturális határok ironikus átrajzolását készíti elő. Az így keletkező szövegvilágban, mint azt például *Kanada* című verse is jól érzékelteti, nem a földrajzi hely egzotikumának hangsúlyozása határozza meg az idegen kultúra megtapasztalását, hanem a kanadaiság parodisztikus leírása a kanadai identitás egyfajta kiüresített jelentéstartományával szembesít bennünket. A szó jelentésének általános kiterjesztésével egyúttal a szöveg közléstartalmának sajátos határait is felszámolja (*kanadában mindenki kanadai / kanadában kanadai évek múlnak / híres a kanadai éhség / a kanadailag fagyasztott kanadai vér / velőscsont máj és vese / a kanadai szárított gyümölcs / kanadában mást sem hallani / csak azt hogy kanada kanada.*) Az idegen kultúra valódi megismerését ellehetetlenítő, a referencialitás dimenzióit felfüggesztő beszédmód a

nyelvzavar általános identitásképleteit hordozza, amely legpregnansabban a Domonkos-opusban a nyelvi tudat részlegességének szélsőséges formáját reprezentáló *Kormányeltörés* című költeményében található meg. Ez a szöveg a végsőkéig elbizonytalanított identitás partikularitását a korszak legáltalánosabb minőségeként működteti.

Sziveri János életművének értelmezési keretei és társkontextusai

A nyelvi kompetencia megvonásának tapasztalata, a dezorientáltság kialakulása együtt járt az utómodern szenzibilitás térnyerésével a vajdasági magyar költészetben is. A költői *privátvilág triviális élethelyzetei* köré épülő deretorizált nyelvi leírásait találjuk meg a Tolnai és Domonkos nemzedékét követő írók költészetében, főként Böndör Pál és Sziveri János verseiben. Böndör Pál, az *Új Symposion* középnemzedékéhez tartozó szerző, akinek költői indulása a hetvenes évek elején köthető költészeti megújuláshoz kapcsolódik. Böndör versnyelvének sajátosságai, a képi megjelenítés fogalmi költészettel való helyettesítése, a köznyelv újraértelmező szerepének, társadalmi kiterjesztésének továbbgondolása még jobban erősítették a Domonkos István költészetében jelenlévő kortörténeti tendenciákat. A *privátvilág* alkalmi megjelenítése, hangsúlyozott banalitása egy olyan poétikai felfogással kapcsolódik össze Böndörnél, amely a világgal való szoros összefonódásban a szerepjáték irányadó gesztusai nélkül jelenik meg. A művészet és a gyakorlati élet visszavetítésének neoavantgárd hagyományát korrigálva ez a költészeti koncepció a jelenbeli szituáltság nyelvi közvetíthetőségének előbeszédyszerű, direkt közlésformákra épülő szövegfelfogását képviseli. A szerző költeményeiben az *imitált előbeszédyszerűség* egyik folyamánként az állapotsorozatok egymásmellettiségére való átállítást kísérelhetjük nyomon. Az így létrejövő beszédhelyzetben megfogalmazódó nyelvi események az írás jelenébe helyeződnek át, vagyis a költői tapasztalat a progresszív jelen idő „most gondolkodom” kerete között artikulálódik. A beszédcselekvés fölött álló összefüggő önreflexív nyelvi réteg hiányában azonban egyáltalán nem jön létre az önértelmezésnek az a kitüntetett dimenziója, amely magában foglalná az expresszív-etikai színezetet is. A megszólalások gyakran nem mutatnak túl a konkrét érzések, attitűdök jelzésén, ami nem teszi lehetővé általánosításukat, a jelentés szinguláris irányainak kiterjesztését. Böndör Pál lírájának átértelmezett személyessége abból ered, hogy benne az avantgárd szubjektum izolált képletei oly módon öltönek konkrét szociális formát, hogy identitáskereső kontextusukban az *én alteritásának* formáit működtetve a társas kapcsolatoktól sem fosztja meg a beszélő individualitását. A verseiben megjelenő én deiktikus viszonyfogalomként jelenik meg, a nyelvi tapasztalatok nem reflexív, tárgyias, tranzitív vonzatai kerülnek előtérbe. A stabil reprezentációs háttér megvonásával a versalany nem involválódik teljesen, szerepét mindössze a helyzetekhez, adottságokhoz való igazodás jelöli ki. Az egocentrikus alany mintázatának körülírását a beszélt nyelv asszimetriája, ritmusnélkülisége, formális hangsúlyainak hiánya nehezíti meg. A minimalista „világleírás” a banális kétértelműségek, véletlen körülmények versfüggetlen tényezőinek önkényes kontextuskeverésétől függ. Az én körvonalazását a reflexiók redukálása mellett az is gátolja, hogy nem jön létre a cselekvések összefüggő egysége. Ez a jelenség összekapcsolódik azzal a széles körben osztott rezignáltsággal, intencionálküliséggel (például jelen van Oravecz nyolcvanas évekbeli lírájában is), amely a korszak poétikáját befolyásolta. Az intenciók kontextusának elbizonytalanítása az akarat mint versalkotó tényező háttérbe szorításával jár együtt az „*azt mondom, amit tudok*” elsődlegessége, a „*meg akarom mondani*” beszédhelyzet

rovására. A jelenvalóság szükségszerű voltának tudomásulvétele a vers beszélőjét a különféle, sokszor egymással ellentétes nézőpontok percepciók kontextusába ágyazza, mintegy tagadva az önismeret privilegizált, irányadó formáit.

A Symposium harmadik nemzedékének tagjaként Sziveri János – Böndör Pál generációjához hasonlóan – a konvencionális költői kifejezésformák átalakítására, a versregiszterek kiszélesítésére, a különféle lírai modalitások szimbiózisának megteremtésére törekedett. Egész életművének egyik legsajátosabb jellegzetessége a kulturális-ideológiai implikációk gazdag komplexumának jelenléte, amely a korhoz kapcsolódó nyelvi-ideológiai mintázatainak sokrétűsége folytán a kortárs irodalomból talán egyedül Petri György költészetének tartalmaival vethető össze. A Petri életművéből ismert attitűd, amely a hatalmi ideológia felülvizsgálatára épül, Sziveri esetében is hasonló reflexiókat és gesztusokat hív elő. Az életművön végigvonuló látens ellenbeszéd jellegzetes versnyelve az autoritással, a hatalmi legitimációs technikákkal való szembefordulásban ragadható meg. Ennek megfelelően a hatalom diskurzusát *decentráló*, homogenitását megbontó nyelvi alapállás figyelhető meg Sziverinél, amely a legváltozatosabb kontextusok különbségeire, a szerzőnek pedig a diszkurzív perifériára való pozicionálását készíti elő. E költészeti konfiguráció a *transzkontextuális összetevők*, a *metatextuális komponensek* olyan széles kontextusát feltételezi, amely a jelenbeli beszéd múlttal és jövővel rokon diskurzusain kívül a diszkurzív helyettesítések, allúziók felé is megnyílik. A Petri beszédmódját idéző költői parabázisok, a felelősségvállalást nem teljesen kizáró társadalmi-szociális implikációk Sziverinél is a kontextusra vonatkoztatott *pragmatikus étosz* kialakulásával járnak együtt. A társadalmi referenciák tudatos felhasználására utaló költészet, természetesen, folytonosságot teremt a Symposium első nemzedékének történelmi érzékelésével is, de olykor túllép a kritikai megfogalmazásokon, és a társadalomra vetített kontraszt révén radikálisan ellenőrző, korrigáló oppozíciót tart fenn magának. Sziveri egész költői működését a szövegtranszformáció következetes elképzelése jellemzi, amely a konvencionális diskurzusokat a folyamatos ellenbeszéd próbájának veti alá. Az így kialakuló viszonyítottság lehetővé teszi a szimbolikus társadalmi gyakorlatok szemléletes felülírását, korrekcióját.

A vajdasági irodalomban kialakuló alternatív szemléletmód és értékrendszer a társadalmi-kulturális jelennel folytatott párbeszéd során az aktualizáló értelmezésnek a magyarországinál erősebb kánonját hozta létre. A mindennapok poétikájával érintkezésbe kerülő költői modelleknek azonban elsősorban nem a tradíció meg nem történtté minősítése, lebontása volt a kiindulópontja, hanem a művészetek köztes diskurzusainak a legszélesebb kiaknázása a nyelvi dinamizmus jegyében. A vajdasági magyar irodalmi hagyomány töredezettsége, anakronizmusai (a felemás tradíció miatt az *egyidejű egyidejűtlenségek* beíródása) hozzájárultak ahhoz, hogy a jelentéseknek olyan korhoz kötött átalakítására kerüljön sor, amelynek során a szerzőiség teljesen egyedi alakzatai jöhettek létre. A domonkosi életműben megtapasztalt költői jelenlétnek olyan transzformációjával találkozunk Sziverinél, ahol a hagyományos irodalmi és nem irodalmi vonatkozások, allúziók mintegy kölcsönösen áthatják egymást. A legkülönbébb félírodalmi és irodalom alatti műfajokhoz kapcsolódó szerepminták példa nélküli mozgósítása a legteljesebb megvalósítása annak a Tolnai-Végel névvel azonosítható vajdasági irodalmi hagyománynak, amely a társadalmon kívüli, peremhelyzetben egzisztáló szubjektumok megalkotásával keletkezett. A kisebbségi generációs élethelyzetek között allegorikus módon közvetítő szerepek, identitások, nyelvhasználatok és gondolkodásformák a vajdasági kánon egyik legelidegeníthetlenebb részét képezik.

A klasszikus modern költői szerepkörök átértelmezésével, módosításával kialakulnak a kultúra különböző regisztereit megszólaltató új műfajok is, amelyek a *coloeur lokál*, a *pasztorál* vagy a *bagatell* parafrázisai, átiratai révén képződnek. Ez Sziveri opusában azzal is

kiegészül, hogy a költői megnyilvánulások számos esetben a hatalom kiszolgáltatottjaként mutatják meg a versek alanyát, és a *cenzúra ironikus belső használata* fontos struktúráteremtő erőként hat. Az ilyenfajta meghatározó verspozíció képes feltárni a hatalom működésmódjainak, szerkezetének alapvetően hibás oldalait is, alulnézetből világítva meg a körvonalazódó egzisztenciális-társadalmi helyzetet. A széles körben osztott szociális kódokra épülő társadalmi illúziók szertefoszlata olyan fontos hivatkozási mezővé válik Sziveri költészetében, amely a társadalmi centrum trivialitásának hangsúlyozásával jár együtt. A hatalmi viszonyrendszerre reflektáló beszédmód alkalmat ad arra, hogy a szerző önmagát és az olvasót játékba vonja. Ezáltal a *paródia*, a szatíra olyan együttes alakzatai jönnek létre, amelyek a műfajok és a társadalmi-kulturális kontextus cserefolyamatait is érzékeltetik, így a paródia korlátozott kódjait társadalmi makroszintre is kiterjeszti. Sziveri travesztiáinak, parodisztikus szövegátiratainak hatóköre, tartalmi skálája a játékos-ironikus beszédmód és a társadalmi inverzió, *disztópia* végletei között mozog. Az életmű tehát a paródia Genette-i felfogását kiterjesztve a szövegtranszformációnak mind a legkisebb, mind a maximális kilengéseit is megengedi. A parodisztikus hatások nemcsak tematikus értelemben jelennek meg, hanem a különbségekre fókuszáló formaimitációkban is. A versműfajok különféle *transztextuális* összetevőire rámutató idézéstechnikát, travesztiát, allúziót, játékos plágiumot felsorakoztató szövegfolyamok, műfaji átfordulások azt a benyomást keltik, mintha egyfajta sűrített, túldeterminált nyelvhasználat bontakozna ki, amely sokszor az egymást kölcsönösen kizáró nyelvi rétegek jegyében fogalmazódik meg.

A vendégsszövegek motivikus hasonlóságait többnyire háttérbe szorítja a költői alakmások rituális-allegorikus kontextusa, amely nélkülözhetetlen a szövegek intertextuális dimenziójának, szerteágazó vonatkozásainak feltérképezéséhez. Egyben felmutatja azt a többletet, amellyel nemcsak formailag idézi meg, hanem tovább is írja a sokszor leértékelt irodalom alatti hagyományt. Széles körben aktualizálja például a sláger, a tömegdal, a protestsong tartalmait. A folyton megszakadó irodalmi kontextus, a szépirodalmi fikció parabázisszerű megtörésével Sziveri lírája olyan tapasztalat közelébe jut el, aminek alapja a *nyelv medialitására* utal vissza. A spontán reflexiók, gondolati kisiklások – a versek eksztatikus hangnemeinek természetes közegeként –, a költői felolvasóestek, happeningek élőbeszédszerű alaphangjával szorosan összefonódó előadásmód is fontos részei a költői életműnek, hiszen formabontó gesztusai, rendkívül heterogén, szerteágazó szöveggörnyezete a textusok puszta műfaji besorolásának elodázását jelentik. Sziveri opusa a vajdasági irodalomban abból a szempontból is folytatója a korai Symposion-hagyománynak, hogy fontos jegye a műnemi-műfaji többszortatúság, sőt egyáltalán nem választható el a képzőművészet vizuális kontextusától sem. A műfajok közötti átjárás centrális jelentőségét bizonyítja például az is, hogy már a Sziveri pályája elején megnyilvánuló képzőművészeti érdeklődés hatására olyan összetett versek születnek, amelyek ábrázolásmódja a szövegek képi dimenziójának erőteljes leképezéséről tanúskodnak. Már a hetvenes évek elején az *Új Symposion*-ban megjelent Sziveri-versek az irodalmi kontextus kontamináltságának tapasztalatát közvetítik, a vers helyét a szójátékok, sokszor összefüggéstelen mondattöredékek köztes terében jelölik ki.

A nyelvi tudatosság jól érzékelhető artikulálása, élesítése fontos vonásává válik Sziveri kibontakozó pályájának. A kezdeti személytelenségen való túllendüléssel olyan új költői paradigma rajzolódik ki szövegeiben (különösen a *Hidegpróba* kötet utáni időszakról), amely a „kiáradó jelenlét” Charles Altieri által is regisztrált jelenségét a hetvenes évek végének és a nyolcvanas évek elejének költészeti változásaival kapcsolja össze. A hermetikus, alakzatközpontú korai időszakról eltávolodva, Sziveri lírája a jelentés redukálhatatlan nyelvi tapasztalatát hasznosítja, és a *nyelvi áramlás társadalmi cserefolyamatainak* leírásához érkezik el. A versszubjektum és az őt körülvevő közeg egymásra vonatkoztatva kiterjedt ökonómia részeként nyer értelmet. A személyes léttartalmak artikulálásának egyetlen reális,

tematikus alapja lírájában a társadalmi képletekkel való foglalkozás mellett a vidék iránti viszonya, amely hathatósan körvonalazza a természet és a civilizáció közötti ellentmondásokat. Rendkívül termékeny kiindulópontja lehet ennek a kérdéskörnek Sziveri *Jegyzetek a vizuális kultúráról* című, hetvenes évek végén írt esszéje, amely a tájépítést a környezeti kultúra fontos részének tekinti. A közösségi környezeti kultúrát dolgozata olyan mestertrópassá avatja, ami magában foglalja a modernség kultúrájának természetes, valamint mesterséges összetevőit, és beépült a szerző szubjektumfelfogásába is. A vidék fokozatos kiüresítésének megtapasztalása, kijutás a civilizációs zsákutcából elhatározása szellemi kiütkeresésre is készítette. Ez alkalmat adott a Sziveri költészete kapcsán szembevetendő szerepversekben a *szellemi nomádság* alakzatainak játékos bevonására. Lírájának megképződő, mozgó nézőpontja – a korai versek zárta alakzatrendszerével ellentétben – a nyers előbeszédyszerűség, a nyelvi keresetlenség, a felerősödő spontaneitás alakjában tűnik elő.

Sziveri verseinek jelentős hányadát a *Hidegpróba* kötettől kezdve újraírt helyzetdaloknak tekinthetjük, hiszen bizonyos egzisztenciális közérzet, létmódbeli adottság karakterisztikus megnyilvánulásaiként, lenyomataiként értelmezhetjük őket. Már pályájának nagyon korai szakaszában felfedezhető az állandóan jelenlévő veszélyeztetettség tapasztalata, amely a vers alanyának fokozódó kiszolgáltatottságával jár együtt. Emiatt a *helyzetdalok*nak nevezett állapotleírások többnyire magukon viselik a védekező magatartás jegyeit, ami még inkább felerősíti a szilárd megszólalási kényszerből fakadó kimondás, a vallomásszerűség változatait. Így a megszólalás hangnemét az imitált közvetlenség, a helyzeteken való felülemelkedés vágya alakítja ki, mivel a versvilágok többsége a hangsúlyozott ideiglenesség, a gyakori állapotváltozásokból létrejövő átmenetiség horizontján helyezkedik el. Ebből adódik Sziveri életművének egyik legmeghatározóbb vetülete, az idegenség és az alkalmazkodás bonyolult dialektikája, amely a *Szelídítések* című drámai szövegének is központi kérdése. A társadalmi-történelmi értékvonzatok áthelyezésére, transzformációjára akkor nyílik lehetőség, ha a poétikai, retorikai effektusok az ironia, a groteszk, a paródia lehetséges változatait alkalmazzák akár a *komikus önportré* műfajában, akár az idegenség megszeliítésére tett kísérletként.

A változó szimbolikus viszonyokkal modellálható külvilággal szemben Sziveri költészetének egyik legautentikusabb létezési formája a *testi természet*. Központi jelentősége az intimitás, a privát szféra kiemelésében fogalmazódik meg. A testi folyamatok mintegy a természet nagy körforgásának analógiáját képezik, olyannyira, hogy gyakran a test és a táj attribútumai is felcserélődnek. A testiség gyakran szimbolikus összetevő nélkül, öncélúan jelenik meg. Vulgáris, leíró megjelenítéséhez nem kapcsolódnak a megszólaló hang egyéb allegorikus, metaforikus összetevői. A test versbeli reprezentációi – egy-egy karakterisztikus testhelyzet, póz (*Testcsel*, *Terpesz*) felvételén át – az ún. *akrobatikus versek*ig terjednek, amelyek a piruettjeit, kicsavarodását szemléltetik. Szimbolikus jelentéseit jól láthatóan kiüresíti az a kontextus, amely a testhelyzetek mintázatainak kialakítására a monoton ismétlődő egymásutániség révén tesz kísérletet. Az így létrejött testmozgások jellegük miatt nem egyetlen végcélra utalnak, hanem olykor csak egy-egy részeseményre, helyzetre összpontosulnak. A Sziveri-életmű kapcsán felismert *mutatványszerűség* éppen abban nyilvánul meg, hogy a versek nem a kimenetre, hanem a szituációkra, a köztük kialakuló kölcsönhatásra, feszültségekre irányulnak. A versből kinövő gesztusok, imitált pózok rituális jelleget öltenek. Sziveri poétikája a test szimbolikáját másodlagossá téve, a testi megjelenés énhez való viszonyát más szintre helyezi. Az elbizonytalanított identitásnak költészetében is azért van szüksége szervezete ismétlődő mozgásainak leírására, mert csak ennek köszönhetően képes önmagát meghatározni. Saját *testi jelenlétének* szerepe szorosan összefonódik az alapvető bizonyossággal a világban egzisztálást illetően. A testként tételeződés mellett fontos szerep jut még az *evés* semmire sem redukálható tapasztalatának,

amely ontológiai implikációi akkor tárulnak fel, ha a világ megismerésének kontextusába állítva jelennek meg. Erre Emanuel Lévinas is kitért *Élvezet és táplálék* című tanulmányában, amelyben a dolgokba harapás a külvilágról szerzett ismeret létfontosságú többletét jelzi, a test előjogát, amellyel értelmet kölcsönöz a világnak. Különös jelentősége van Lévinas e tézisének Sziveri költészetének tanulmányozásában, mert a *tárgyak elfogyasztásának olthatatlan vágya* az életmű egyik legelidegeníthetlenebb részét képezi. Világosan felismerhető benne a világtól való függés belátása, amely a táplálkozással kapcsolatos képzetkört a dologi világgal szembeni kiszolgáltatottságból, saját életének és a világnak a megbonthatatlan kapcsolatából vezeti le. Lírájában a hetvenes évek végén körvonalazódó szubjektumpozíció az erős énkép megjelenésével függ össze. A szerző már a *Hidegpróba* kötetben is létrehozta azokat a szükséges diszpozíciókat, vonatkoztatási kereteket, társadalmi kapcsolódásokat, amelyek az életmű kibontakozásához elengedhetetlenül szükségesek voltak. Az én társadalmi szerepének fokozatos kiterjesztése, viszonyjellegének erősítése előkészíti a szubjektivitás implicitből explicitté változását. A költemények expresszív minőségeit alapvetően a világ megszólíthatósága, a belső *lelkiállapotok expanziója, beszédcselekvéssé tétele* irányítja. A vers szubjektuma már nem pusztán elvont tudatra visszavezethető általános fenomenológiai jelenség, mint az első kötetben, az én határozottabb lexikális jelzése a választásra és felelősségvállalásra is képes individuum képzetével kapcsolódik össze. A nyilvánosságban azonosítható lírai én a szociális keretek, az ideológiai konstrukciók keltette ellentmondásokkal találja szembe magát, amely arra készteti, hogy elfoglalja az identitásának megfogalmazására alkalmas diskurzusbeli pozíciókat. A korai *negativitásra épülő jelentésadás* úgy alakul át, hogy az életműben létrejönnek a redukálhatatlan alteritás énpozíciói is. Ez a folyamat azért elengedhetetlenül fontos, mert a szubjektumra nehezedő ideológiai nyomásból adódó ellenállás csírát hozza létre. Egy *nem-objektíválható, dinamikus szubjektum* megszületése a konkrét elköteleződés, a néha jól tetten érhető intencionalitás növelésével jár együtt: az akarat és az intenciók differenciáltabb kinyilvánításával fokozatosan beíródnak a versbeszédbe azok a társadalmi aszimmetriák, amelyek lehetővé teszik az énreferenciák kijelölését, a társas viszonyok értékelését.

A vers alanyának újrendezését célzó poétikai eljárást Charles Altieri a hetvenes évek költészeti átalakulásának kontextusában vizsgálja. Kifejezetten jól alkalmazható a Symposium költészetének alakulástörténetére is az az elképzelés, amely Sziveri, Domonkos és mások lírájában konkrét társadalmi-nyilvános formát ölt. Ez a költészeti fordulat Sziveri opusában úgy jelenik meg, hogy az önazonosság kérdése összekapcsolódik benne a társadalmi felelősség bizonyos módozataival, ami természetes módon kizárja a politikai szerepvállalást, viszont azt a meggyőződést artikulálja, hogy a vers a szubjektum társadalmi szerepének reflexiók mintája lehet. A helyzetben létezés érzését nyilvánvalóan elősegíti egy stabil alap létrehozása, amely alkalmassá teszi a beszélőt arra, hogy létrejöjjön az ideologikus társadalmi konstrukcióval szembeni kíváncsi távolságtartás. Ennek manifestációját rendszerint felfedezhetjük az őszinteség kritériumára utaló kijelentésekben, amelyeket Sziveri kommentárként fűzött verseihez, méghozzá azt a szándékát erősíti, hogy a belső és a külső világ, a diszpozíciók és a cselekvések fedésbe kerüljenek. A költészetében kifejeződő *orientációs erő* nem a jó és a rossz váteszi szembeállításán, az igazság kontextusának ellentmondásmentes kijelölésén nyugszik, hanem figyelemösszpontosító, keretező jellegén múlik. Elsősorban az „itt és most” szinguláris irányait jelöli ki szemben egy alapvetően elhibázott társadalmi rendszer szimbolikus síkjával. Az őszinteség, az igazságosság mégsem egyfajta belső lelkiismeret hangjaként szólal meg, hanem olyan viszonyítási pontként, ami az élethelyzetekhez, a diktatúra habitusához, projekcióihoz igazítva nyeri el létjogosultságát.

Sziveri költészetében a versbeszéd megújítását a bőbeszédűség elkerülésével, a tömörség, az alulstilizált beszéd révén éri el. Ennek a nyelvi-szemantikai váltásnak a valódi szerepét az önkorlátozásban jelölhetjük meg, hiszen ezzel a vers beszélője önmagát a lényegi

egzisztenciára korlátozza. Költészetében olyan köznapi evidencia alakul ki, ami nem a szerepek kiterjesztésében érdekelt, hanem a költői létezés profán átlényegítését teszi meg tevékenysége alapmozzanatává. Költői mozgásiránya a folyamatos reflexió, a köznapi események magyarázatának igényéből keletkezik, az élethelyzetek állapotyszerű rögzítésén át a szűkülő lehetőségek szituációinak vizsgálatáig terjed. A költői programként megfogalmazott független pozíció kitöltése a dolgok egyfajta racionális kontrolljának a biztosítéka. A gond, az átmenetiség helyenként abszurd helyzeteinek feltornyosulása úgy irányítja át a megszólalás módusát, hogy saját helyzetét és a költői létezés gyakorlatát is tematizálja. A privátszféra versbe emelése ugyanakkor nem az átesztétizálás igényével megy végbe, hanem a sajátjátétel, az *enyém* vonzatainak pontos számbavétele révén. Az önéletrajzi mozzanatok nem személyes elkülönülés miatt kapnak mindinkább centrális helyet az életműben, hanem a vers háttérében körvonalazódó kulturális-társadalmi függőség nyomán, a *társadalmi szerepek túldetermináltsága ellen* hatnak. A magánéletbe is beszüremkedő hatalmi dimenzióknak ellenállva, Sziveri költészete arra kényszerül, hogy önmagát az *élet közhelyei* szerint értse meg. A hatalmi ideológiával szembeni metaforikus ellenszegülés leképezése az életműnek azt a részét jelenti, amelynek fő témáját a ház körüli foglalatosság tölti ki. Az élet közhelyei, a mindennapok kliséi így kettős kontextusba kerülnek, a költészet esztétikai és egzisztenciális dimenziói egymásra montírozódnak, miközben a vágyott tisztaság elérése a *kontamináltság*, a kényszerű szennyezettség politikai dimenzióinak köztes tartományába kerül.

Sziveri opusában a társadalmi közeg restriktív gyakorlatával szembeni egyedüli helyes magatartásnak a helyzet ironikus felfogása kínálkozik. A költői irónia politikai kontextusa a diktatúrák alaprétégét célozza meg, hiszen a *kizárás*, *bennefoglalás* társadalmi mechanizmusának alaprétégét érinti. Az irónia a hatalom üres szólamainak, frázisainak kettős értelmű használatával relativizálja annak értékrendszereit és eszméit. Ez a domináns alakzat azért marad működőképes rövid alkotói pályájának utolsó időszakában is, mert megőrzi dinamikus performatív erejét, szemantikai innovativitását, ráadásul a kettős beszéd additív jellegének megfelelően új kontextusokat képes hozzáadni a versekben feltáruló *önkép* szubjektív geológiájához.

Dr. Csányi Erzsébet rendkívüli egyetemi tanár

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

✉ 21000 Novi Sad, Tekelijina 17. ☎ [+381 21] 521 380; mobil: +381-63-88-26-36-8;
e-mail: csanyie@ptt.yu

Opponensi vélemény

Lábadi Zsombor A lebegés iróniája
Sziveri János életműve az Új Symposion kontextusában
című doktori értekezéséről

(Témavezető Mekis D. János, PhD)

Lábadi Zsombor disszertációja a vajdasági magyar irodalomból egy rendkívül fontos és izgalmas életművet emel ki és dolgoz fel monográfiászerűen. Sziveri János műveivel a legátfogóbb módon a 2000-ben megjelent **Barbár imák költője** c. esszé-

és tanulmánygyűjtemény foglalkozik, ám ez a kötet a monográfikus megközelítés alaposságát, teljességét, összefüggésrendszerét nem képes hordozni.

A lebegés iróniája c. értekezés szerkezete logikus, áttekinthető.

Az első fejezet **Új Symposion 1965-1983. Kijáratok a modernségből** címmel beágyazza az életművet az azt körülvevő hagyományba, megrajzolja a Sziveri-féle poétika legfontosabb előzményeit, kötődési szálait, majd megvilágítja Sziveri Symposion-főszerkesztői szerepének kontextusát.

A bevezetés az **Új Symposion** c. folyóirat teremtette kulturális átrendeződés helyzetrajzát adja. Foglalkozik a posztmodern-neoavantgárd korszakhatárral, a policentrikus irodalmi szemléletváltással a vajdasági irodalomban. Felhívja a figyelmet a főbb tájékozódási irányokra, a strukturalizmus, az egzisztencializmus, Kassák, a francia szürrealizmus, az összművészeti tájékozódás szerepére. Az elemző világosan látja, hogy a folyóirat a centrum-periféria tengelyt átértelmezve a határon túli irodalom helyzetében nem a peremidentitást vállalja, hanem azt új kontextusok kiindulópontjává, kisugárzó interkulturális szellemi erőforrássá teszi meg.

A disszertáció szerzője jól tájékozódik a korabeli vajdasági magyar irodalomtudományi kánonban. (E helyen egy apró tárgyi tévedés is becsúszik: a dolgozat 6. oldalán olvasható, hogy: »A vajdasági szellemi élet háború utáni intézményesülése, a Híd című folyóirat megindítása, ...szerencsésen egybeesett a hatvanas évekbeli jugoszláv művelődési élet liberalizálásával...« *A Híd c. folyóirat azonban nem ebben az időben indult, hanem három évtizeddel korábban.*)

A kisebbségi irodalom problémakörét elemezve a szerző jó lényegláttató érzékkel emeli ki a domináns elvek közül a hibriditást, a konglomerátumot, a regionalitás elve helyett jelentkező többszörös meghatározottságot, többdimenzióúságot, a vidékiség olyan sajátos alakzatát, amely magában létrehozza az alföldi, mediterráni, balkáni kulturális aspektusok egységét. Továbbá körüljárja a nemzedékre leginkább ható ideológiai-filozófiai áramlatokat. Felhívja a figyelmet az új szenzibilitás ironikus nyelvi gyakorlatára a vajdasági neoavantgárdban, a diszkurzivitásra, a dezilluzionált költői attitűdökre, új poétikai szerepmintákra, új versnyelvre, szövegalkotási eljárásokra, műfaji-líratörténeti fordulatra.

A második fejezet **Az Új Symposion nemzedékeinek költészeti paradigmái** címmel a Tandori-Petri-Oravec nevével fémjelzett költészeti megújulással rokonítja a vajdasági költészeti kánon átalakulását. »A vajdasági magyar költészet nyomvonala hasonlóan írható le, mint a magyarországi lírai korszakváltás szerkezete« (28. o.).

Foglalkozik Tolnai Ottó, Domonkos István, Böndör Pál nyelvszemléleti és szubjektumelméleti jellemzőivel, s az összevetés segítségével rajzolja meg a leglényegesebb poétikai vonásokat. Igen fontos, hogy kiemeli azokat a különbségeket is, amelyek a magyarországi és a vajdasági feltételek következményeként adódtak: »A vajdasági irodalomban kialakuló alternatív szemléletmód és értékrendszer a társadalmi-kulturális jelennel folytatott párbeszéd során az aktualizáló értelmezésnek a magyarországinál erősebb kánonját hozta létre.« (35. o.) Elemzi a költői szerepköröket, a költői alakmásokat, a nyelvi medialitást, a nyelvi tudatosságot.

A test és a szellem nyugtalansága. Az ideológia szimbolikus terei c. fejezet összegzi a Sziveri-líra hangsúlyait, tematikai tagolódását, ideologémiát, élőbeszédszerűségét, intertextualitását, színtereit-korszakait.

A további fejezetek sorra veszik a köteteket, s a költői világ alakulását követve hozzák létre a poétika fogalmi és lexikai bázisát. **A Szabad gyakorlatok, a Hidegpróba, a Dia-dalok, a Szájbarágás, a Mi szél hozott, a Bábel és a Magánterület** c. verskötetek költői világképeinek és verstechnikai eljárásainak beható elemzésére kerül sor. Lábadi Zsombor értekezése konkrét versszövegek elemzésén keresztül vezet. A

versek értelmezése a legkorszerűbb elméleti szakirodalom beépítése által válik komplexszé.

A dolgozat a jól felhasználja a megelőző értelmezések eredményeit, s a hivatkozási háló révén ezekre építve próbál kikristályosítani saját véleményét, tájkozódási pontokat, összefüggéseket az egész életmű vonatkozásában. A kötetek anyagát és irodalomelméleti vonatkozásait egyben láttatva a disszertáció eleve szintetizál, egy olyan áttekintést nyújt, ami a meglévő poétikai felismeréseket egy magasabb szintre emeli – jó lehetőségeket teremtve ezáltal az elkövetkező kutatások számára.

A disszertációt a költő köteteinek jegyzéke és bibliográfia zárja.

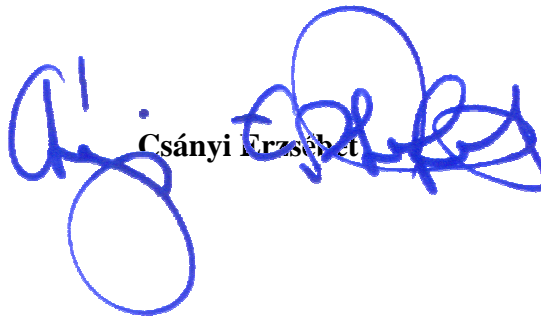
Lábadi Zsombor **A lebegés iróniája** c. doktori disszertációja nagyon fontos kutatási témát dolgoz fel. A vizsgálódás analitikus módszere lehetővé teszi a Sziveri-életmű legkomplexebb dimenzióinak felvillantását is.

A kutatás eredményei a (vajdasági) magyar irodalomtörténet és az irodalomelmélet szempontjából is fontos felismeréseket fogalmaznak meg, s újabb kutatások kiindulópontjául szolgálnak.

A doktori értekezés szakmai színvonala és tudományos eredményei megfelelnek a fokozatszerzés követelményeinek.

Javaslom a a disszertáció elfogadását, a nyilvános vita kitűzését és a fokozat megadását.

A védésről való esetleges távollétem esetére a tisztelt bizottságnak (és a jelöltnek) summa cum laude minősítést javasolok.

Csányi Erzsébet

Újvidék, 2007. márc. 12.

Opponensi vélemény Lábadi Zsombor *A lebegés iróniája /Sziveri János életműve az Új Symposion kontextusában* című doktori értekezéséről

A neoavantgárd-posztmodern korszakhatár kitüntetett helyzetű és szerepű művészeti, bölcséleti, irodalmi orgánumának jelentőségével foglalkozó disszertáció komoly figyelmet fordít arra a nyelvi és kulturális többlenyegűsége, amellyel az újvidéki folyóirat teljesen újraformálta, átértelmezte a centrum és periféria, a multietnicitás, valamint a regionális identitás képzetkörét. Igyekszik feltárni az intézményi háttér rejtett dimenzióit, a művelődéspolitikai közeg ellentmondásosságát, s próbál szembesülni a nemzedéki hovatartozás, a szellemi kapcsolatformák újragondolhatóságának, továbbá a különböző értékrendek egyeztetetőségének kérdéseivel.

A gondolatmenet középpontjában Sziveri János „többszattú” életműve áll, s kiemelendő, hogy a disszertáns átfogó módon közelítette meg az alkotó különböző területeken

egyaránt jelentős munkásságát. Számot vetett az *Új Symposion*t körülfonó tradíciók széles skálájával, sőt a folyóirat egymást váltó/követő főszerkesztőit, szerkesztősegeit érintő nehézségekkel is, részletesen számításba véve és mérlegre téve a lehetséges előzményeket, a közvetítés csatornáit, az esztétikai örökség eltérő irányait.

A nagyon differenciált nyelvi és kulturális hagyományok találkozása, szembesülése, egymásnak feszülése az *Új Symposion* beágyazottságát gazdagabbnak, irányultságának expanzív jellegét pedig sokkal színesebbnek mutatja, mint azt a dolgozatíró észrevételezi. Ilyennek tekintem többek között az avantgárdot, amelynek csak egyik részleme a magyar vonatkozás. A horvát, a szerb és a szlovén összefüggések érintése nélkül lehetetlen korrekt és árnyalt képet alkotni e tárgyban. A helyi színek elméletének hatásait átfogóbb vizsgálattal megközelítve (ehhez Thomka Beáta és Csányi Erzsébet Szenteleky Kornéllal kapcsolatos alapvető írásait, vagy éppen Bori Imre monográfiáját hasznosítva) kideríthető, Szenteleky hatása mennyivel rétegzettebb annál, hogy pusztán az elfogadás/elutasítás révén közelítsük meg. A provincialitás vádja alapvetően módosíthatóvá válik, amint felfedezzük, hogy az intellektuális nyitottság, az interkulturális kapcsolattartás éppen Szenteleky Kornél egyik legfontosabb érdeme, s bizonyos értelemben elgondolásainak voltaképpen betetőzője a vajdasági folyóirat.

A szerző jó érzéssel világít rá az urbánus szcéná hangsúlyozódására, a város fenomenológiájának széles körű kiterjedésére. Ehhez illeszkedik szervesen a költői és prózaírói koncepciókat meghatározó kulturális diverzitás meg az ideológiakritikai attitűd nyomatékossága. A tagadáson, a szembeforduláson, a minimalista redukción, fragmentáltságon nyugvó nyelvhasználati módok ismertetésekor azonban talán nem lett volna haszontalan a délszláv irodalmak rokon vonásaira, hasonló ars poeticáira is felfigyelni, ugyanis a spontaneitás, a korábbi poétikai standardok fellazítása és a szilárdnak hitt értékrendszerek megingatása rendkívüli méreteket öltött a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek Jugoszláviájában. Tolnai Ottó gerilla-taktikáját ennek fényében (is) érdemes lehet értékelni, hiszen „inkongruens szöveghalmazai” sokkal inkább tematikus mátrixoknak látszanak, s Domonkos István megtévesztő dalformái mindössze látszólag mellőzik a „tonális kontrollt” (15.). Izgalmas, komplex ritmusrendszert rejtenek, például a *Kuplé* versbeszédének inferioritása, ritmikai egyszerűsége éppen a „banális elemek túltengése” (15.) miatt csalóka, mert a banalitás művészete Andy Warholt és Jeff Koonst idéző poétikai eljárásként működik a slágerforma, a dallikázás ironikus funkciócseréi, ütemváltásai segítségével.

A *Kanada* szövege nemcsak az identitás parodisztikus morfológiája, hanem a tarthatatlan jugoszláv valóság hipokrizisének kifigurázása, amely egykoron az önrendelkezés kanadai szocializmusát és kiskereskedelmét reklámozta elérendő mintaként. A *Kormányeltörésben* mesterei zenei szerkesztése, alulretorizáltsága, magánszférás intonáltsága olyan gazdag ívet mutat, amely a strukturalizmustól és textualizmustól a posztmodern pop artig, a szimulakrumi infantilizmusig és meseszerűségig halad, s a poétikai újszerűség, költői megújulás logikáját tekintve is maradéktalanul következetes. A kortárs magyar költészet folyamataival, a nyelvi fordulat jeles reprezentánsaival történő összehasonlítás mellé azért kívánczokna tehát ilyesfajta egybevetés, mert az *Új Symposion* közvetítette szinkretista nézetrendszer páratlanul eredeti módon hívta fel a figyelmet a természet és a kultúra, az emberek és a jelenségek, a távolinak tűnő civilizációk kíváncsú párbeszédére, miközben vállalta a létezés társadalmi-történelmi abszurditásának leküzdést, vitába szállva környezete kultúráival, irodalmával és hagyományával, amelyek kissé elhasználódtak a misztifikációk folyamán. Sziveri János és kitűnő nemzedéktársai sok esetben Végel László, Koncz István, Tolnai Ottó, Domonkos István, Böndör Pál és számos horvát, szerb, szlovén alkotó nyomán jutottak el döntő felismeréseikig, s ha a kronológiát netalán alapul vesszük, akkor gazdagabb

kölcsönhatás-modellel számolhatunk. Hamis ábránd, tarthatatlan leegyszerűsítés, hogy a politikai és társadalmi közeg engedékenysége, lazább figyelme lenne az oka a különbségeknek, s nem az invenció, az intellektuális pezsgés, a teljes nyitottság.

„Sziveri travesztiáinak, parodisztikus szövegátiratainak hatóköre, tartalmi skálája a játékos-ironikus beszédmód és a társadalmi inverzió, disztópia végletei között mozog. [...] A spontán reflexiók, gondolati kisiklások – a versek eksztatikus hangnemeinek természetes közegeként –, a költői felolvasóestek, happeningek előbeszédszerű alaphangjaival szorosan összefonódó előadásmód is fontos része a költői életműnek, hiszen formabontó gesztusai, rendkívül heterogén, szerteágazó szöveggörnyezete a textusok pusztá műfaji besorolásának elodázását jelentik. ” (37-38.) A költészet szokványos, fennkölt feladatainak vállalását dekonstruáló, a szépség és a harmónia helyett a rútat affirmáló, a művészet dicsfényét örömmel fakító megnyilatkozások, fellépések az imént említett kapcsolatformákra épülve hozzák létre a közönség és az anyag manipulálásával, a környezet kontrollálásával foglalatostkodó alkotó (hamis) karizmáját. A művészt, a diszlokáció poétáját, aki a kultúrkaméleon ideájának megtestesítőjeként az ízlést mint a szegregáció egyik formáját leplezi le nézői, hallgatói, olvasói előtt. A mesteri szórakoz(tat)ás kitüntetettje a széles plénum, a nagy nyilvánosság, a közönség mint ready-made.

Az értekezés viszonylag kevés helyet szentel Sziveri János képzőművészeti ihletésű érdeklődésének, közvetlen tapasztalatainak, pontosabban egy korai, majd a későbbiekben elhalványodó szemléleti iránynak tekinti. Noha felfedezi, mennyire alapos térszemlélet, látványszervezés, kidolgozott komponálás-technikai elvek határozzák meg a kötetek létrejöttét, nem tulajdonít különösebb fontosságot az életmű nyilvánvaló formatörténeti, művészetelméleti implikációinak. Vegyük mondjuk a narancs szerkezetét. A látás analízisével a *Szabad gyakorlatok* beszédalánya mintha tagadná a különbséget a forma és a nem forma között. Számára a formális annyira nem formális, hogy csaknem az informálisba csúszik át. A formalist egy sor struktúrának tekinti, amely időről időre megmutatkozik. A narancs szerkezete a narancs szerkezete, formális struktúra összeköttetései, belső rendje okán. Ezért olyan, amilyen a struktúrája, vagyis igencsak formális struktúra. Azt sugallja, a természet az egyetlen realitás, amihez tarthatjuk magunkat. Ahogy a narancs a sarjadást, a nedvszállítást stb. provokálja, amely belülről kifelé áramlik, hasonlóan keletkeznek a művészetben is a jelenségek. A művészetben persze egyéni szempontokat kell felvenniük, hogy formálisan azonosíthatók legyenek. Ezért lehet az átmenetekbe bocsátkozás, az átmenetek, átfedések ellenőrzése a szemlélődés elemi eseménye. Az „üres helyek” (53.) kérdésköréhez, az avantgárd gesztusok, neoavantgárd megoldások részletezéséhez szintén nem társul a téma bőséges magyar és nemzetközi szakirodalmát bevonó argumentáció, így a konceptualizmus, a redukcionizmus, a kisajátítás-művészet nyilvánvaló vonatkozásai ugyancsak elsikkadnak a korábban már szóba hozott banalitás-teória mellett.

Szerencsésnek tartom az alkalmazott fenomenológiai megközelítést, a barbárság dimenziójának értelmezésénél említett Maurice Merleau-Ponty érzékelés-elméletét viszont kreatívabb módon lehetett volna bevonni a vizsgálódásba, akár a testi tranzitivitásra, akár az élvezetben, fájdalomban, vágylétben megmutatkozó korporelítésre gondolunk. Hadd tegyek itt javaslatot a dolgozat 70. oldalán felbukkanó „vad lét” kifejezés jelentésmezejének kiszélesítésére. A „vad”, a „nyers”, meghonosíthatatlan régió fogalmában ugyanis olyan másság-mozzanat rejtőzik, amely minden kultúra hasadásait, repedéseit tárja fel. Minden kultúrában található valamilyen konstitutív erejű lehetetlenség, amely megakadályozza, hogy az adott kultúra bekebelezze a jelzett „vad tartományt”. Nem lehet véletlen, hogy Mészöly Miklós prózájához hasonlóan Sziveri János költészetében is feltűnő gyakorisággal tűnik elő a

tárgyasult, testileg felülreprezentált, kulturálisan kiterjesztett réssesség-réstelenség, üregeesség, hézagosság problémája. A „vad szféra” kisajátíthatatlansága érdemel különleges figyelmet, vagyis az, hogy a „vad tartomány” egyúttal minden kultúra forrásvidéke, belőle sarjadnak a kultúra hajtásai, azaz a „vad lét” gondolata ablakot nyit a kultúraközöttség jelentésudvarára.

A szerző sajnálatos módon adós marad a kötetcímek értelmezésével, viszont kellő fogékonysággal vizsgálja a táj és a vidék háttértapasztatását, az egyén és a hatalom ismétlődő játszmáit. A beszédpozíciók, testi pozíciók áttekintésekor ráismer a konkrétak, valósnak, ám elvétettnek tudott és megélt én patthelyzeteire, a homogenitást követelő és kikényszerítő emberi együttélés torz rendszereire, a testi jelenlét láthatatlan szcénájának meg a látványos jelenlétnek a kínzó feszültségére. A szervi specializáció, az ösztönrepertoár és a szekréció, abjectio fokozatait szemléltetve értelmezi az egzisztálás komoly feladatát, nehéz teljesítményét: „A mindent elborító ürülék ijesztő tapasztalatát kizárólag a tisztálkodás képzeiteit működtető szólamok képesek ideig-óráig feledtetni. A köznapi rituális létezés szertartásos jellegének kiemelése talán az egyetlen biztonságos zóna, személyes ellenpont, ahol a vers alanyának metaforikus átlényegülése megtörténhet.” (111.)

A személyes hangoltság, a társas viszonyok, a szerelmi tematika, az idilli együttlét kontemplatív alapját szintén hasonló folyamatok reprezentálják. A test mozgásrendjéből erednek a jelentéshálók, a test jelentésmagként tárul fel, amely lehetővé teszi a láthatóság tartományainak, az észlelhető világ formáinak meglátását. A Másik, akivel találkozunk, nem tudat, hanem a testnek lakója, s a testből kibomló intencionalitás és korporális jelentésadás révén tartható szem előtt a megtestesülésben lévők közössége. A Másik teste és az én testem valójában változatai a világtestnek, noha az Én és a Másik között az aszimmetria tapasztalatai érzékelhetőek, vagy ahogy a francia filozófus írja: „az én beszédemet mindig keresztezi a másik beszéde, méghozzá laterális módon, önmagamat a másikon hallom, mivel, *nota bene*, ő énbennem beszél”.

Komoly érdem, hogy a *Szelidítés* méltó helyet kap a dolgozatban, de az orfikus hagyomány (Domonkos István és Tolnai Ottó munkássága ebben is meghatározó) alaposabb részletezést kaphatott volna, hiszen a költő egész életművében döntő szerepet játszik. A finom érzékenységgel bemutatott apokaliptikus képzetek sora, az erőteljes kontraszthatásokra épülő szövegvilág jellegzetes alakzatainak ismertetése a körforgásszerű természetfelfogást és a temporális láncolatok előtérbe kerülését nyomatékosítja. Az antropológiai zóna a lények létrájának szegmentumaként jelenik meg, s a tartományi élet bomlékony minőségének középpontba állítása a személyes életre nézve finális érvelési sémát és kérdő formát juttat érvényre. Nem társtalan iniciatíváról van szó, hiszen Csorba Béla, Fenyvesi Ottó és Balázs Attila megannyi alkotása ugyanezen tendenciák kiépülésének, érvényesülésének súlyos foglalatata.

A celebrális hanghordozás, a bibliai utalásrendszer, a szakrális jelképiség s a hozzájuk kötődő műfaji konvenciók igényes bemutatása után érkezik el a dolgozat az utolsó periódus groteszk, elégikus, melankolikus darabjaihoz. Az életművet záró négysoros „Máslét” (189.) felé fordulását magam olyan konfesszióknak és credóknak tekintem, amely egyszerre idézi és örökíti meg a halálát mindenhová magával vinni képes, önmaga fikciójaként szóra bírt testnek, a betegágy élő apeironjának magányos hátrahanyatlását, valamint a személyének egy utolsó önreflexióval adózó ember méltóságteljes távozását.

Lábadi Zsombor doktori értekezése jelentős kutatási témát dolgoz fel átfogó jelleggel, célkitűzése időszerű, szakmai színvonala és tudományos eredményei alapján megfelel a fokozatszerzés követelményeinek. A disszertáció nyilvános vitára bocsátását javaslom, elfogadását támogatom.

Szeged, 2007. február 9.

Virág Zoltán PhD docens
Szegedi Tudományegyetem

Válasz prof. dr. Csányi Erzsébetnek és dr. Virág Zoltánnak doktori értekezésemről írt opponensi véleményére

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani konzulensemnek, dr. Mekis D. Jánosnak és mindazoknak – legfőképpen prof. dr. Thomka Beátának –, akik elolvasták doktori értekezésemet és hozzájárultak elkészítéséhez. Úgyszintén megköszönöm opponenseimnek, dr. Csányi Erzsébetnek és dr. Virág Zoltánnak a dolgozattal kapcsolatos megjegyzéseiket, észrevételeiket, amelyekkel hozzájárultak ahhoz, hogy disszertációmát továbbfejleszthettem és néhány fontos összefüggéssel árnyalhattam, kiegészíthettem. Különösen köszönöm Csányi Erzsébet elismerő szavait, amelyek az értekezés újszerűségét és összefoglaló jellegét emelték ki, és további biztatást adtak ahhoz, hogy munkámat elmélyítsem és továbbgondoljam. Csak remélhetem, hogy a dolgozat akár mások, akár saját kutatásaimnak is további kiindulópontja lehet. Megírása során végig arra törekedtem, hogy a monográfia kereteit átlépve szélesebb összefüggésrendszerbe helyezzem a Sziveri-életművet, s új rálátást kínáljak a kortárs költészetre, helyenként átértékeljem a vajdasági költészetről kialakított általános megértésmódokat. Kutatásaim elsősorban arra irányultak, hogy megfeleljek annak az elvárásnak, hogy egy közösség irodalmának megértése mindig összetett feladat, de ez csupán akkor lehetséges, ha tudjuk, hogy nézőpontunk néha óhatatlanul részleges marad, hiszen az általános összefüggések feltárásának mindenkor a partikularitás jelenségszintjéről kell kiindulnia. Értekezésem megírására az késztetett, hogy mindeddig hiányzott az olyan átfogó szakirodalom, amely Sziveri és a más társéletművek (különösen Böndör Pál) kortárs költészeti összefüggéseit és társadalmi hatásrendszerét tárgyalná, és behatóan tájékoztatna azokról a kapcsolódási pontokról, amelyek a vajdasági, a magyarországi és más releváns (nemcsak délszláv, hanem nyugat-európai, angolszász) irodalomelméleti kontextusok közötti cserefolyamatok ösztönzői lehetnek. Mindez még inkább ráirányította a figyelmem arra, hogy szükséges az olyan kutatás, amely magába foglalná azt a költészettörténeti ívet, amelyet a hatvanas évek vajdasági magyar irodalma alakított ki, és vitt tovább a nyolcvanas évek közepéig. Mindemellett az *Új Symposion* költészeti hagyományáról írt áttekintésem korántsem tekinthető teljesnek, viszont megpróbáltam olyan általános viszonyrendszerbe állítani a Sziveri-életművet, amely nemcsak a partikuláris meghatározottságok felől teszi értelmezhetővé, hanem a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek európai (de különösen) az angolszász költészetére jellemző *kulturális-társadalmi-ideológiai* összefüggéseket is bevonja látókörébe. Különösképpen jól használhatónak bizonyult számomra az az elméleti háttér, amely a hatvanas-hetvenes évek posztmodern neoavantgárd szemléletváltását értelmezi, például Charles Altieri, Marjorie Perloff, illetve Rober Longenbach könyvei, valamint Julia Kristeva és Slavoj Žižek tanulmányai, amelyek az irodalomelmélet alapvető pszichoanalitikus-társadalomelméleti meghatározottságát is szem előtt tartják. Sziveri János opusza azért is bizonyult számomra rendkívül fontosnak, mert megtaláltam benne azokat a komponenseket, amelyekkel kapcsolatban egyszerre volt érvényesíthető e két értelmezési

szempont, nevezetesen az általános társadalmi érdeklődésnek és a partikuláris szubjektumképletek különböző minőségváltozásainak kettős fogalomrendszere.

Értekezésemben mindenekelőtt arra összpontosítottam, hogy a vajdasági magyar irodalom posztmodern-neoavantgárd fordulatát ne a hagyományos irodalomtörténeti képletekkel írjam le, hanem ezt az összetett témát a klasszikus sémákból kimozdítva – magyar irodalom-vajdasági irodalom, centrum-periféria, esztétika-negatív esztétika – a mesterséges ellentétpárok lehetséges egymásba játszásának bemutatására tegyek kísérletet. Mindezzel együtt persze nem tagadom azoknak a meglátásoknak a helyességét, amelyek a fogalmak irányadó szerepét hangsúlyozzák, csupán e fogalmak lehetséges áthelyeződéseire, átmenthetőségére kívánom irányítani a figyelmet. Mindemellett a vajdasági irodalomnak az *Új Symposion*-által képviselt irodalom-felfogásait nem kívánom végletesen leegyszerűsíteni azzal, hogy az újvidéki folyóirat köré szerveződő alkotók szemléletét monolit képződménynek tekintem. Mindössze arról van szó, hogy a Symposion nemzedéki vonása a vajdasági irodalomban létrejött változásnak a legkézenfekvőbb kontextusa, ahonnan kiindulnak azok a metszéspontok, amelyek e minor irodalom elhelyezhetőségét újszerűen befolyásolhatják. Dolgozatomnak semmiképpen sem az volt a célja, hogy felmutassa a vajdasági irodalom elszigetelt különállását, hanem az, hogy egyik meghatározott korszakának rajzolja meg a sokrétű kapcsolatrendszerét és különféle egzisztenciális-ideológiai-lélektani vetületeit.

Az *Új Symposion* többféle értelemben a *teljes nyitottság* programját képviselte a határon túli magyar irodalomban, egyrészt a kortárs művészeti és társadalmi jelenségek szintjén, másrészt interkulturális kapcsolatait, harmadrészt pedig olyan meglátásai miatt, amelyek a kortárs jelen meghaladása szempontjából rendkívül fontosak voltak. A szempontrendszer azonban üres fogalommá válna, ha nem tartozna hozzá a szemantikai jelentésadás olyan komplex halmaza, amely a folyóirat szellemi arculatát kialakította. A vajdasági magyar költészet átalakulásában – a hatvanas évektől meghatározó maximalista felfogás mellett, amelyben „a mindenütt otthon lenni” általános elve is megfogalmazódott – azt is látnunk kell, hogy a kultúrák különböző alakzataival való látszólag felemelő találkozásnak az értelmezésbeli szerepe abban is megmutatkozik, ahogy a vajdasági irodalom szembesült az *idegenség* tapasztalatával. Egyetértek Virág Zoltánnal abban, hogy az a felfogás, amit a Symposion képvisel, nem intézhető el egyszerűen az elutasítás és az elfogadás egyértelmű gesztusaival, hiszen a modern vajdasági magyar irodalomban kezdettől fogva megtalálható az a kettősség, amely kialakítja e közösség szemléletmódját. Az identitás feltételeit egyébként sem a másság gond nélküli beépítése hozza létre, hiszen alapvetően akkor születnek a valós megértés módozatai, ha bennük szerephez jutnak a *mátság* mozzanatai. A megértés előtt tehát akkor nyílik meg az út, ha a *meg-nem-értés* mindkét fél részéről adott, vagyis olyan dimenziója tárul fel a kulturális kapcsolatoknak – mint azt Slavoj Žižek szlovén filozófus is kiemeli –, amely mindkét fél számára idegenként tűnik fel. Két kultúra kölcsönös megértése tehát mindig a meg-nem-értésből kell, hogy kiinduljon, és az identitás hatékony közvetítése akkor válik leginkább termékennyé, ha a nyelv és a kultúra olyan partikuláris dimenziójába nyerhetünk betekintést, amely nemcsak a mi, hanem a másik fél számára is idegenként tételeződik. Az interkulturalitás mindegyre elhatalmasodó jelenségének számomra az egyik legfőbb tanulsága, hogy mindvégig fenn kell tartanunk a redukálhatatlan *mátság* applikatív mozzanatát. A kultúráközi kutatásoknak a nehézségét éppen az jelenti, hogy olykor nyomtalanul eltűnik belőlük a legfontosabb komponens, amely létrehozza mindkét azonosságrész különbözőségét. A vajdasági irodalom délszláv kapcsolatainak feltárását ebben az összefüggésben gondolom el, s e beláthatatlan dimenziót nem is volt céлом teljesen elmélyíteni, csupán arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a kérdés háttérében a kulturális kölcsönzésnél, kisajátításnál, bekebelezésnél sokkal összetettebb folyamatok tapasztalhatók. Szenteleky Kornél *helyi színek*-elméletét is ebből a nézőpontból

közelítettem meg, és elsősorban arra hívom fel a figyelmet, hogy az *otthonosság-érzés* nem választható el az *egzisztenciális idegenség* növekvő tapasztalatától, hiszen a *kívülállás* és a *bennefoglalás* dialektikája ezúttal sem iktatható ki teljesen. Természetesen, elfogadom Virág Zoltánnak azt a megjegyzését is, amely a gazdag kölcsönhatás modelljét állítja elénk, azonban némileg másképp látom ezt annál, semhogy a hatásrendszernek a kiépülését a „művész mint kultúrkaméleon” metaforájával írjam le, és a vajdasági avantgárd performatív költészeti teljesítményét az Andy Warhol-ra visszavezethető ready-made közönségformáló szerepére vezessem vissza. Talán éppen ez a dimenziója a neoavantgárd költészetnek, amely mára leginkább átalakult, hiszen Slavoj Žižekre hivatkozva azt mondhatom, hogy a kísérleti költészet provokatív gesztusai azok, amelyek a posztmodern kultúrának olyan nélkülözhetetlen részévé váltak, amelyek a korszak ideológiájának a fenntartásában kapnak óriási szerepet. Nézetem szerint nem arról van szó, hogy a művészet és a nem művészet közötti formális és informális viszonyok kereszteződésében alakul ki az új művészet, hanem inkább arról, hogy a vajdasági magyar irodalomban az *átmentés-alkalmazkodás-eltörlés* egyedülállóan változatos kulturális értelmezési keretei jönnek létre a hetvenes évek végére. Egyetértek Virág Zoltánnal abban, hogy mérhetetlen leegyszerűsítés lenne a vajdasági irodalom különbségét a politikai és társadalmi viszonyok leképezéseként olvasni, viszont a slágerforma, a dal, a hangzó beszéd költészeti szövegeinek főként Domonkos István, Sziveri János költészetében jól láthatóan kialakulnak azon dimenziói, amelyek a tartományi létezésnek sajátos térségi kánonjába, viszonyrendszerébe illeszkednek. A költői életművekbe beépülő happeningek, felolvasóestek egyrészt a „szerzők hamis karizmájának leleplezésére” jönnek létre, másrészt pedig azt a viszonyrendszert teszik még sokrétűbbé, amely a költészet színrevitelével még inkább az *írás és a (fel)olvasás* közötti különbségek dialektikájába ágyazzák a költői megszólalásokat.

Dolgozatomban a vajdasági irodalom helyi értékeinek kijelölésében külön fejezetet szentelek annak, hogy a helyi költészet egyik konfigurációjaként a *Symposion* költészetében megjelenő *peremlét* összetevőit vegyem számba. A folyóirat egymásra következő nemzedékeinek visszatérőbb költészeti jelenségei közé tartoznak azok a pikareszk egók, outsider-figurák, akik számos alakváltozatukban hordozzák (különösen Tolnai Ottó, Domonkos István vagy Böndör Pál opuszában) azt a tudati-egzisztenciális elkülönülődést, amely a költészet szimbolikus dimenzióját teszi kétségessé. A költészeti szerepek lebontásával egyidejűleg az irodalom olyan köztes térbe kerül, ahol a stabil egzisztencia alapok nélküli végtelen minőségváltozásban artikulálódik. Az élet és a művészet abszolút dialektikájának legjellemzőbb eseteként Tolnai Ottó költői programját érdemes felidézni, amely a magasnak hitt költői struktúrákat egy hagyományosan művészietlen szférával kapcsolja össze. Ezáltal olyan összetett kifejezőmódok, *költői szociolektusok* jönnek létre, amelyek nem ritkán a hentesüzlet és a barokk festészet köztes ideológiai terében mozognak. Tehát a költészet olyan végtelen tapasztalattá alakul át, amely egyrészt a centrum és a perifériák látszólagos ellentétét is képes átértékelni, másrészt a vers kultúrájának ideológiai alapjait is átrendezi. Az *irodalmi és félirodalmi* referenciák összetartozását a symposionos-korszak egyik legjellemzőbb sajátosságának tekintem. Az önkifejezés ironikus-groteszk beszédmódja olyan egymást érvénytelenítő, felülíró összetett megjelenítésmódok kiindulópontja, amely az egyik legfontosabb viszonyrendszere a *magánélet* és a *nyilvános* szférák közötti látens átmenet biztosításának is.

A vajdasági neoavantgárd irodalom többosztatúságának képét dolgozatomban folyamatosan igyekeztem fenntartani. A képzőművészetet nem tekintem „elhalványodó szemléleti iránynak” sem Tolnai Ottó, sem Sziveri János költészetében. Opponensem megjegyzésével ellentétben, úgy érzem, dolgozatomban nagyon is fontos szerepet szántam a versek *vizuális* (rituális-allegorikus képmások, kozmikus-közegek szubjektumfelfogásai) karakterének, és mindezt nem pusztán illusztrációként, hanem alapvető értelmezési keretként

igyekeztem bemutatni. A képzőművészeti érdeklődés Sziveri János költészete szempontjából sem meríthető ki abban, hogy az avantgárd konceptualizmus jegyeit fedezzük fel az első kötet megjelenítésmódján, hanem akkor válik értelmezési szemponttá, amikor már nem egyszerűen a műalkotás szemléleti apriorijának tekinthető, hanem mintegy önálló vizuális nyelv alakul át. Vagyis a vizualitás nemhogy csökkenne Sziveri pályáján, hanem éppen ellenkezőleg, a szerepét költészetének alakulása szempontjából egyre erőteljesebbnek látom. A különbség a korai és Sziveri második pályaszakasa között éppen az, hogy míg a *Szabad gyakorlatok* világát a konceptualizmus geometriai alakzatai határolják, a *Mi szél hozott?* kötettől már nem a képzőművészet jelöli ki a költészet kiterjedését, nem a borítón látható festményekről, grafikákról szólnak a versek, hanem éppen ellenkezőleg: a versek megszólalásai írják át, helyezik új összefüggésbe a képeket. Érvényre juttatják a képzőművészet meghatározó kontextusát. Sziveri *narancs-ciklusát* nem a természet dimenziója felől közelítettem meg, hanem az alakzatnak a strukturális-koncepcionális beállítottságát helyeztem előtérbe. Annál is inkább, mivel a *Szabad gyakorlatok* versei a narancs gyümölcs-vonatkozásait, az anyag szerves kapcsolódásait mintegy eltörölve a Tolnai Ottó által képviselt *költészeti nullapontra* lépnek vissza. Ez azt jelenti, hogy egy olyan *minimalista verskultúrát* hoznak létre, amely a szimbolikus-allegorikus jelentésrendszerekből szinte teljesen kivonja magát, s a vers terében a narancs alakzatát egy hatalmas ürként, *üres jelként* pozicionálja. E természet és költészet közti analógia azért sem tekinthető relevánsnak, mert a versek nem a természetet olvassák, sokkal inkább maguk hozzák létre azokat a szövegtesteket, amelyek a képi ábrázolás és a költészet viszonyrendszerét egyidejűleg képesek működtetni. Az alternatív geometrikus világértelmezés kialakulását jellegzetes percepciók vetületeként viszont azok a retorikai mozgások készítik elő, amelyek a jelentésadást dominánsan a *személy fölötti* kontextusra bízák.

Értelmezői keretként a képzőművészeti kontextus mellé kívánczik még az az intertextuális viszonyrendszer, amelyet Sziveri említett versei Oravecz Imre *Héj* című kötetével létesít, hiszen a narancs-ciklus csakúgy, mint a héj képzele szemléleti kettősség hordozója, magában foglalja a lezártág, a körülhatároltság dimenzióit s ezzel szemben a generatív újraírás lehetőségeit is. Az említett versek mintegy a negatív *referenciális nullpontból* kiindulva elvégzik az alakzat viszonyba állítását és *szeriális szemantikai feltöltését* is. A gömb monadikus struktúráját Oravecz héj-képzetéhez hasonlóan a szemantikai pozicionálás teszi többértelművé. A narancs alakzata Sziveri narancs-verseinek kontextusában nem a motivikus összefüggések Tolnai nyomán kialakult vershagyományba illeszthető, hanem olyan *vagylagos* struktúrának a terében képződik, amelynek meghatározó képleteit a szövegek mértani pontjainak, perspektíváinak szabad megválasztása alakítja ki, mint azt a kötet címe (*Szabad gyakorlatok*) is előre vetíti. Értelmezésemben mind Oravecz, mind Sziveri korai költészete túllép az egyszerű képzőművészeti érdeklődés költészetbe foglalásán, mert szövegeikben a struktúraterelemméssel párhuzamosan a leírt látványeffektusok elbizonytalanításának is tanúi lehetünk. Az „üres helyek” poétikája tehát nemcsak az avantgárd fragmentaritás összefüggésében értelmezhető, hanem olyan átfogóbb fenomenológiai kontextusnak is a részét képezi, amely a *közeledés és a távolodás* percepciók irányait képes a szövegen belül dinamikusán működtetni. Sziveri narancs-versei a centrális perspektíva hiányában és a költői anyag szubsztanciális állapotrajzai folytán elérhetővé teszi az olvasó számára a folyamatos *másként látás* lehetőségét.

A kötetcímek elmaradására figyelmeztető kritikájával Virág Zoltánnal csak kis részben értek egyet, hiszen a versértelmezések kontextusában szinte kivétel nélkül megtalálhatók, ráadásul ugyanez érvényes az értelmezés szempontjából jelentős versciklusokra is. Különösen kiemelt figyelmet fordítottam többek között a *Hidegpróba* szövegkonstruáló szerepének, a *Dia-dalok* újraírt helyzetdalainak, a *Bábel* című kötet nyelvi széthangzásának, *Szájbarágás* verseiben az evés, az elfogyasztás jelentéskörének, a *Szelídítések* világfeltáró jelentéseinek,

valamint a *Magánterület* horizontális lételméleti konzekvenciáinak. Az értekezés címválasztásával is ezt a szövegközeli attitűdöt képviselem. A *lebegés iróniájának* fogalma, amely az első kötet, a *Szabad gyakorlatok* kezdő versében található, nemcsak önmagában értelmezhető, hanem akkor válik centrális magyarázó elvvé Sziveri életművében, amikor elnyeri határozottabb egzisztenciális összetevőit, s a művészi, társadalmi *szabadság* gyakorlásának általános lételméleti összefüggésébe kerül. Sziveri *Szelídítések* című drámája nagyon pontosan színre viszi azt a problémát, amely nem csak egy adott társadalmi-történeti kontextusban merül fel, hanem általános allegóriaként is működik. A dráma, amelyet sokan az életmű mintadarabjának tekintenek, abból a szempontból is átírja az opuszon végigvonuló szabadságproblémát, hogy a lebegés tapasztalatát a legmesszemenőbben ironikusan közvetíti, vagyis a lebegés élménye azt jelenti, amit már Jacques Lacan szubjektumelméletében hangsúlyozott, vagyis *a teljes szabadság megtapasztalásának a hiányát*. A szabadság maximalizálása azért sem végződhet teljes sikerrel, mert a társadalmi képletek, egzisztenciális kötöttségek radikális felszámolása egyúttal azzal jár, hogy megszünteti az egzisztálás *testi* dimenzióját, amely a világhoz tartozásnak és Sziveri egész költészetének is létalapja. A világűr vagy sivatag imaginatív tapasztalata paradox módon a legteljesebb szabadság helyett annak tagadásához vezet, vagyis az irónia tulajdonképpen hatása voltaképpen a szabadságtól való visszarettenés effektusaiban érvényesül.

A *Szelídítések* hőse, a Repülő Emberke világbeli helyzetének leírását éppen az befolyásolja, hogy a részleges önismeret felé haladó azonosságkeresésnek a címben is szerepeltetett fogalma egy olyan testi jelenlétet óhatatlanul feltételező kontextusba kerül, amelyben a szelídítés a világhoz való kapcsolat alapmintázatát hozza létre. Ebből adódik, hogy a drámai szöveg az *idegenség* meg az *alkalmazkodás* olyan általános alapképleteit érinti, amelyek a testként tételeződés szimbolikus és ontológiai orientációs erejét a világmegismerés szempontjából értelmezi. A komplex identitás kialakítására jellemző „*kishercegség*” alakváltozatai sokszorosán támogatják Sziveri János életművében azt a centrális vonatkozást, amit a versek komplex identitásszintjeinek kiépülésével a *mástól való függés* radikális jelentésében értelmezhetünk. Ez szélsőig vitt formájában nemcsak a dolgok bekebelezésének élményét, hanem végső soron a transzcendens vonatkozások egészének magába foglalását jelenti, amire a dráma megdöbbentő *eszed az eget* állításával is figyelmeztet. Ennek a szövegvilágnak a kölcsönös összefüggésrendszere éppen arra mutat rá, hogy a feltáruuló személyes identitás csíraállapota kettős meghatározottságú, vagyis egyszerre mutatja a *gyermekként felnőttnek lenni* és a *felnőttként gyermeknek maradni* összetett szubjektumképzetét.

Végezetül még egyszer köszönetet mondok dr. Csányi Erzsébetnek gondos és körültekintő értékeléséért. Dr. Virág Zoltánt pedig köszönet illeti azért, amiért észrevételeivel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a költészetelmélettel kapcsolatos álláspontomat továbbgondoljam és még határozottabban, világosabban kifejthessem.

Lábadi Zsombor

Pécs, 2007. április 6.

Dr. Csányi Erzsébet rendkívüli egyetemi tanár
Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

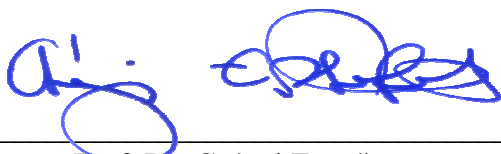
Nyilatkozat

Lábadi Zsombor A lebegés iróniája
Sziveri János életműve az Új Symposion kontextusában
című doktori értekezéséről

(Témavezető Mekis D. János, PhD)

Lábadi Zsombor **A lebegés iróniája** c. doktori PhD értekezésének hivatalos bírálójaként javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását. A jelölt értékes szakmai és tudományos eredményeket felmutató munkájának nyilvános vitáján személyi akadályoztatottság folytán részt venni nem tudok.

Megismertem Lábadi Zsombor doktorjelölt válaszát a hivatalos bírálatokra. Ennek ismeretében nyilatkozom arról, hogy a jelölt válaszát elfogadom. Javaslom a tisztelt eljáró bizottságnak a doktori PhD fokozat odaítélését Lábadi Zsombor doktorjelölt részére, és a javaslat felterjesztését a Pécsi Tudományegyetem Doktori és Habilitációs Tanácsai elé.

Prof. Dr. Csányi Erzsébet
Újvidéki Tudományegyetem

Újvidék, 2007. 04. 11.

Lábadi Zsombor

Szakmai önéletrajz

1992 Pécsi Apáczai Csere János Gimnázium, érettségi
1992-1993 Nemzetközi Előkészítő Intézet, Budapest egyetemi előtanulmányok
1993-1994 Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karának hallgatója

1994-1999 Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar szakos hallgatója. Magyartanári oklevél
1996-1998 Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának horvát szakos hallgatója
1999-2002 Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudomány Doktori Iskolájának hallgatója (Komparatiztika alprogram, programvezető: Thomka Beáta), abszolutórium
2002-2003 Pécsi Református Gimnázium, tanár
2004 Jelenkor Kiadó, lektor-szerkesztő
2005 Doktori szigorlat abszolválása
2004-2006 Az Eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem hungarológia szakos programjának felelőse
2005 A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának oktatója, majd főiskolai tanársegéd

Nyelvismeret

Angol középfok, állami nyelvvizsga, TOEFL nyelvvizsga
Horvát nyelv felsőfokon

Ösztöndíjak, pályázatok

1994-1999 Államközi nemzetközi ösztöndíj
1999-2001 Államközi posztgraduális ösztöndíj
2003 magyar lektori állás elnyerése (Ljubljana Egyetem)

Válogatott bibliográfia

Tanulmányok

Gondolatok Garaczi László színpadi játékaról. *Napút* 1999. 5.sz.

Élettörténet és önazonosság. *Hungarológiai Közlemények* 2001. 1.sz.

Közösségek, nyelvek, maximák. *Hungarológiai Közlemények* 2001. 2.sz.

Útban a kultúra poétikája felé. *Üzenet* 2002. március

Palackposta. Jacques Derrida Sibolett című könyvéhez. *Kalligram* (megjelenés előtt)

Recenziók:

Két kritika. *Rovátkák évkönyv*, 1995;

Gábor Zoltán: Elmondom. Irodalmi és képzőművészeti esszék. *Somogy* 1996. 4. sz.

Évezredes horvát-magyar irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok. *Horvátországi Magyarság* 1996. október

2006 Az Eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem hungarológia szakos szakmai tervezetének lektorálása

Szakfordítás, szerkesztés

A posztmodern történetírás narratológia és heterológia között. *Kalligram* 2002. július-augusztus

Az új historizmus. *Aetas* 2003. 3-4.

Horvát Ottó: Egy örökkévaló pillanat. *Kalligram* 2003. május (műfordítás)

Szerkesztés: Az eszéki Magyar Tanszék tudományos tervezetének összeállítása. 2006. január (A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karával együttműködésben)

Az Eszéki J.J. Strossmayer Egyetem hungarológia szakos tervezetének szerkesztője, társszerzője

Kutatócsoportok

Prof. Dr. Szépe György hungarológiai kutatócsoportja (Kisebbség, kultúra és politika)

Prof. Dr. Thomka Beáta Összehasonlító irodalom- és művészettudomány doktori alprogramja